

שבת פרק שנים עשר הבונה

(שבת קב, ב)

משנה :

הבונה (שאמר באבות מלאכות) - כמה יבנה ויהא חייב?
הבונה כל שהוא, והמסתת (מסתת - מרבע את האבן ומתקנה, הכל לפי המקום, שיש מקומות שרגילין להחליק, ויש מקומות שרגילין לחרוץ בה חריצים חריצים - בארץ אשכנז) והמכה בפטיש (גם הוא באבות מלאכות, והוא בלע פ"ק [מין מעדר מצד אחד וכלי לתת מכות מצד שני], שמפוצץ בו את האבן מן הסלע לאחר שחצב את האבן סביב ומבדיל מן ההר קצת - הוא 'מכה בפטיש' מכה גדולה, והיא מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן; וכל הגומר בשבת מלאכה - תולדת מכה בפטיש היא) ובמעצד (אף הוא כמו קורנס גדול של ברזל לבנין של ברזל), הקודח (נוקב עץ או אבן בכותל) כל שהוא (אכולהו קאי: אמסתת, ומכה בפטיש, ובמעצד, והקודח) - חייב;
זה הכלל: כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת (שיש מתקיימת כיוצא בו, ואין מוסיף עליה) - בשבת (אעושה מלאכה' קאי) חייב;
רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף המכה בקורנס (מרטי"ל [פטיש, מקבת]) על הסדן (בלעז אינקלימ"א) בשעת מלאכה - חייב, מפני שהוא כמתקן מלאכה (ואף על פי שאינו מכה על הפעולה, אלא על הסדן! ובגמרא מפרש מאי מתקן) .

גמרא :

כל שהוא למאי חזיא?

אמר רבי ירמיה: שכן עני חופר גומא להצניע בה פרוטותיו,
דכוותה גבי משכן שכן תופרי יריעות חופרין גומא להצניע בה מחטיהן .
אביי אמר: כיון דמשתכי (מעלין חלודה המחטין, וואי"ל [מחליד]) לא עבדי הכי, אלא שכן עני עושה פיטפוט כירה קטנה לשפות עליה קדירה קטנה (פטפוט = רגלי כירה, כמין כלי ברזל שקורין טרפיי"ד [חצובה בעלת שלש רגלים] מעמידין הכירה של חרט), דכוותה גבי משכן מבשלי סמנין לצבוע יריעות שחסרה מלאכתן (שצמצמו צמר צביעתן, וחסרה למלאכתן, והוצרכו לחזור ולבשל סמנין ולצבוע מעט) עושין פיטפוט כירה קטנה לשפות עליה יורה קטנה .
רב אחא בר עקיב אמר: אין עניות במקום עשירות (לא עשו דבר בצמצום, אלא הכל מתחלתן דיים והותר), אלא שכן בעל הבית שיש לו נקב בבירתו (בירה נאה, שהוא אוכל ושוכב, מקפיד על חור קטן שבה אם מגונה הוא) וסותמו (בטיט), דכוותה גבי משכן: שכן קרש שנפלה בו דרנא (תולעת) - מטיף לתוכה אבר וסותמו .

אמר שמואל: המצדד את האבן (מושיבה ומצדדה עד שמתיישבת בקרקעית יסוד הבנין יפה; מתוך שהוא מצדדה - הוא מכינה תחתיה ומושיבה בארץ) - חייב (ואפילו לא נתן טיט הוי בונה כל שהוא, דיש מקיימין כן בלא טיט) .

מיתיבי [תופסתא שבת פ"א מ"א [ליברמן], בשנויים: בתוספתא הכל דברי רבי יוסי]: 'אחד נותן את האבן ואחד נותן את הטיט: הנותן את הטיט חייב' (אבל הנותן האבן - פטור!) וליטעמיך - אימא סיפא: 'רבי יוסי אומר: ואפילו העלה והניח על גבי דימוס של אבנים (שורת אבני חומה) - חייב' (אלמא: בהנחה בעלמא חייב, ואפילו לא צידד, ועדיפא הא מדשמואל) !

אלא (לאו קושיא): תלתא בנייני הוו: תתא, מציעא, ועילא: תתא בעי צדודי ועפרא (יסוד החומה תחתית, שמושביין אבנים על הארץ בלא טיט, בצדודי ועפר - כל עצמו אינו אלא לצדד את האבן שתשב בשוה ולא תטה לכאן ולכאן ויהא עפר סביב לה לסומכה; ובההוא אמר שמואל מילתיה); (וברייתא) מציעא (כל הבנין כולו שמן היסוד עד שורה העליונה) - בעי נמי טינא (עם הציוד); עילאי (דימוס העליון, שאין על גביו עוד דימוס) - בהנחה בעלמא (אינו חושש אם נוטה האבן לצד אחד, הלכך בהנחה בעלמא סגי, והוא מילתא דרבי יוסי) .

והמסתת :

מסתת משום מאי מיחייב (איזו תולדה מן האבות הוא) ?

רב אמר: משום בונה !

ושמואל אמר: משום מכה בפטיש ('מכה בפטיש' גמר מלאכה הוא, שהמקום שחרץ חריץ זה לא יחרוץ עוד) .

העושה נקב כלול של תרנגולים (של עץ הוא, וסתום, ומנקבו שיצא הריח של צואה ולא יזיק להו) : רב אמר משום בונה, ושמואל אמר משום מכה בפטיש (שהיא גמר מלאכת הלול; וכל מידי דהוא גמר מלאכה - חייב משום מכה בפטיש, כדאמרינן בפרק 'כלל גדול' (שבת עה, ב)) .

ע י ל ש ו פ ת א ב ק ו פ י נ א ד מ ר א (קופינא הוא חור שבראש המד [המעדר]; שופתא = יתד קטן שתוחבין בתוך בית יד של מרא בהיותו בנקב הברזל, להדקו שלא יצא שקורין קאיינ"ל [יתד עץ קטנה שמהדקים בה]; מרא = בלעז פושי"ר [מעדר]); רב אמר משום בונה, ושמואל אמר משום מכה בפטיש.

וצריכא: דאי אשמעינן קמייתא (מסתת) - בההיא קאמר רב, משום דדרך בנין בכך, אבל עושה נקב כלול של תרנגולים - דאין דרך בנין בכך - אימא מודה ליה לשמואל; ואי אשמעינן בהא (בעושה נקב כלול) - בהא קאמר רב, משום דדמי לבנין (שאף בבנין הבתים עושין נקבים לאויר), דעכדיה לאוירא (חורים וחלונות); אבל שופתא בקופינא דמרא - דאין דרך בנין בכך - אימא מודה ליה לשמואל; ואי אשמעינן בהא (בשופתא) - בהא קאמר שמואל (דאי אתרו ביה משום בונה - לא מיחייב, דלאו בנין הוא), אבל בהנך תרתי אימא מודה ליה לרב - צריכא.

בעא מיניה רב נתן בר אושעיא מרבי יוחנן: מסתת משום מאי מיחייב?

אחוי ליה בידיה משום מכה בפטיש (מכה באגרופו על כפו, כמכה בפטיש). האנן תנן 'המסתת והמכה בפטיש'? אימא 'המסתת המכה בפטיש' (והכי קאמר: המסתת, שהוא חייב משום מכה בפטיש, חייב בכל שהוא).

תא שמע:

(שבת קג, א)

'הקודח כל שהוא חייב' (וכל הקודח - על מנת למלאות הוא, לתקוע בו יתד, ושלא למלאות - קרי 'נוקב') בשלמא לרב (דאמר נקב הוי בנין) מיחזי כמאן דחר חורתא (קדח חור) לבניינא (האי נמי בנין הוה כל שהוא, ואף על פי שימלאנו - הרי הועיל לבנין שקודח החור); אלא לשמואל (דאמר נוקב לאו בונה הוא - בשלמא נקב דלול - איכא למימר מכה בפטיש, אבל זה שעומד לסתום) לאו גמר מלאכה הוא! הכא במאי עסקינן? - דבזעיה ברמצא דפרזלא (במסמר ארוך של ברזל) ושבקיה בגווייה (לתלוש בה [אולי צריך להיות לתלות בה?]), דהיינו גמר מלאכה.

זה הכלל [כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת - חייב]: 'זה הכלל' לאתויי מאי?

לאתויי דחק קפיזא בקבא (בגולם גדול הראוי לחוק בו קב - חקק שלש לוגין, ואף על פי שעתיד להוסיף - יש שמקיימין כן).

רבן שמעון בן גמליאל אומר: המכה בקורנס על הסדן [בשעת מלאכה חייב מפני שהוא כמתקן מלאכה]:

מאי קעביד?

רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: מפני שמאמן את ידו (מרגילים ומכוונם להכאה הראויה למלאכה, מכה גדולה או מכה קטנה).

קשו בה בני רחבה: אלא מעתה חזא אומנתא בשבתא וגמר - הכי נמי דמיחייב!?

אלא אביי ורבא דאמרי תרוייהו: שכן מרדדי טסי משכן (לציפוי קרשים) עושין כן (מכין שלשה על הטס ואחת על הסדן, להחליק הקורנס שלא יבקע הטס, שהוא דק; ובעלי מטבע במקומנו ראיתי עושין כן).

תניא נמי הכי: 'רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף המכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה חייב שכן מרדדי טסי משכן עושין כן.'

משנה:

החורש - כל שהוא;

המנכש והמקרסם (קוצץ ענפים יבשים מן אילן לתקנו) והמזרד (זרדין לחין חדשים של שנה זו, ופעמים שהן מרובין ומכחישים האילן ומתייבשין, וקוצצין אותם ממנו) - כל שהוא - חייב; המלקט עצים: אם לתקן (את האילן או את הקרקע, וקצצו מן המחובר) - כל שהן; אם להיסק - כדי לבשל ביצה קלה (כדוגרת מביצת תרנגולת, שקלה היא לבשל מכל הביצים);

המלקט עשבים: אם לתקן - כל שהוא; אם לבהמה - כמלא פי הגדי.

גמרא:

למאי חזי [החורש כל שהוא]?

חזי לביזרא דקרא (לזרוע בתוכה נימא של דלעת; ואף על גב דשנינו (שבת צב) לענין הוצאת זרע דלועין - שנים, שאין אדם טורח בנימא אחת, הני מילי הוצאה, דכי מפיק - תרתי מפיק כי הדדי, שאינו זורע אחת לבדה, אבל לענין חרישה - כל גומא וגומא באפי נפשה עביד לה), דכוותה גבי משכן שכן ראוי לקלח אחד של סמנין.

המנכש והמקרסם והמזורד:

תנו רבנן: 'התולש עולשין' (עשב שקורין קרישפ"ל) והמזורד זרדים (מין קנים הם, ובעודן רכים זורדין אותם למאכל אדם; נתקשו מעט - ראויין למאכל בהמה; יבשו - עומדין להסקה):
אם לאכילה - כגרוגרת, אם לבהמה - כמלא פי הגדי, אם להיסק - כדי לבשל כיצה קלה, אם לייפות את הקרקע - כל שהן.
אטו כולוהו לא ליפות את הקרקע נינהו (הרי הקרקע מתייפה מאליו)?
רבה ורב יוסף, דאמרי תרוייהו: באגם (שאינן צריך ליפות) שנו.
אביי אמר: אפילו תימא בשדה דלאו אגם, וכגון דלא קמיכוין.
והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו 'מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות'?
לא, צריכא דקעביד בארעא דחבריה (לא איכפת ליה ליפות).

משנה:

הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו, בין משם אחד (שתיהן אלפין) בין משתי שמות (אלף בית), בין משתי סמניות (אחת בדיו ואחת בסיקרא), בכל לשון (של כל כתבים, וגופן של כל אומה ואומה) - חייב;
אמר רבי יוסי: לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם (משום רושם סימן שהיו עושים בקרשי המשכן, מפני שמפרקין אותו, ולכשיקיימוהו - לא יחלפו סדר הקרשים, ואתא רבי יוסי למימר דאפילו לא כתב, אלא רשם שני רשימות בעלמא לסימן - חייב), שכן כותבין על קרשי המשכן, לידע איזו בן זוגו.
אמר רבי יהודה: מצינו שם קטן משם גדול: 'שם' מ'שמעון' ומ'שמואל', 'נח' מ'נחור', 'דן' מ'דניאל', 'גד' מ'גדיאל' (הא אתא לאשמועינן ר' יהודה: דאף על גב שלא נגמר מלאכתו, שנכתבין לכתוב תיבה גדולה וכתב מקצת, ואותו מקצת הויה תיבה המתקיימת במקום אחר - חייב).

גמרא:

בשלמא אימין ליחייב - משום דדרך כתיבה בכך, אלא אשמאל אמאי? הא אין דרך כתיבה בכך?
אמר רבי ירמיה: באטר יד שנו.
ותהוי שמאל ידיה כימין דכולי עלמא, ואשמאל ליחייב, אימין לא ליחייב!
אלא אמר אביי: בשולט בשתי ידיה.
רב יעקב בריה דבת יעקב אמר: הא מני? - רבי יוסי היא, דאמר: לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם (דלא בעי כתיבה, אלא רושם בעלמא, ובשמאלו - רושם מיהא הוה).
והא מדסיפא רבי יוסי היא - רישא לאו רבי יוסי?
כולה רבי יוסי היא.

אמר רבי יהודה מצינו [שם קטן משם גדול: 'שם' מ'שמעון' ומ'שמואל', 'נח' מ'נחור', 'דן' מ'דניאל', 'גד' מ'גדיאל']:
אלא רבי יהודה, שתי אותיות והן שני שמות (כגון הנך דנקט במתניתין, שאינן שוות) - הוא דמחייב, שתי אותיות והן שם אחד (כגון 'שש' מ'ששך', או 'תת' מ'תתנן', או 'יחח' מ'יחחיס') לא מחייב (מדלא נקט רבי יהודה חד מהנך)? והתניא [ספרא ויקרא דבורא דחובה פרשתא א פרק א משנה ד-ו]: 'ויקרא ד,כב) [אשר נשיא יחטא] ועשה אחת [מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם] ('אחת' - כולה במשמע); 'כול עד שיכתוב כל השם' (התיבה קרוי 'שם'), 'ועד שיארוג כל הכגד, ועד שיעשה כל הנפה? תלמוד לומר: 'מאחת' [ויקרא ד,ב: דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ועשה מאחת מהנה];

אי 'מאחת', יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת ולא ארג אלא חוט אחד ולא עשה אלא בית אחד בנפה (לאחר שהסיך נצרים של שתי - עושה באריגת ערב נצר אחד מלמטה ואחד ממעלה, והן קרוין 'בתיים', והם עונבין את השתי כדרך רכיבתו, ועומד האריג; ובית אחד אין מתקיים; ומשום דלאו חוטיין נינהו קרי להו 'בית', כמו 'בתי נירין' - שאין לה בתי נירין אחרים) ?

(שבת קג, ב)

תלמוד לומר: 'אחת' (שתהא מלאכה שלימה במקום אחד); הא כיצד? - אינו חייב עד שיכתוב שם קטן משם גדול: 'שם' מ'שמעון' ומ'שמואל', 'נח' מ'נחור', 'דן' מ'דניאל', 'גד' מ'גדיאל' (ולגבי בגד נמי - שני חוטיין, ובנפה - שני בתין שמקיימין כך, לפי שאין אדם אורג בגד ביום אחד ועושה [או עושה] נפה בבית אחד, ומתחיל [אלא מתחיל] ועושה כדי קיום, שלא יהא נסתר מאליו);

[משנה ה] רבי יהודה אומר: אפילו לא כתב (מתיבה גדולה) אלא שתי אותיות והן שם אחד - חייב, כגון: 'שש' 'תת' (והן מתיבות גדולות, כגון: 'שש' מ'ששבר', מ'ששך', 'ששם'; תת - מ'תתרא', 'תתנר') 'רר' 'גג' 'חח' (וכל שכן אם נתכוין לקטנה תחילה);

אמר רבי יוסי: וכי משום 'כותב' הוא חייב? והלא אינו חייב אלא משום 'רושם': שכן רושמיין על קרשי המשכן לידע איזו היא בן זוגו! לפיכך שרט שריטה אחת על שני נסריין או שתי שריטות על נסר אחד - חייב!

[משנה ו] רבי שמעון אומר: (ויקרא ד, כב) [אשר נשיא יחטא] ועשה אחת [מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם]; יכול עד שיכתוב את כל השם, עד שיארוג כל הבגד, עד שיעשה את כל הנפה? תלמוד לומר: 'מאחת' [ויקרא ד, כב: דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ועשה מאחת מהנה];

אי 'מאחת', יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, ואפילו לא ארג אלא חוט אחד, ואפילו לא עשה אלא בית אחד בנפה? - תלמוד לומר: 'אחת'; הא כיצד? - אינו חייב עד שיעשה מלאכה שכיוצא בה מתקיימת. (ולקמיה פריך: היינו תנא קמא!);

רבי יוסי אומר (מפרש למילתיה לקמן): 'ועשה אחת' 'ועשה [מאחת מהנה]: פעמים שחייב אחת על כולן, ופעמים שחייב על כל אחת ואחת. - קתני מיהא 'רבי יהודה אומר: אפילו לא כתב אלא שתי אותיות והן שם אחד חייב'!;

לא קשיא: הא ידידה הא דרביה, דתניא: 'רבי יהודה אומר משום רבן גמליאל: אפילו לא כתב אלא שתי אותיות והן שם אחד - חייב, כגון 'שש' 'תת' 'רר' 'גג' 'חח'.

ורבי שמעון היינו תמא קמא (שש' 'תת')! וכי תימא אלף אלף דאזורך [ישעיהו מה, ה: אני ה' ואין עוד זולתי אין אלהים אאזר ולא ידעתני] איכא בינייהו (שהם שתי אותיות מתיבה גדולה, אבל לא מצינו שהיא תיבה קטנה בכל המקרא): דתמא קמא סבר אלף אלף דאזורך לא מיחייב, ורבי שמעון סבר: כיון דאיתיה בגלטורי בעלמא (קמיעות וכתבים של מכשפות ושל שמות קורין בלשון לטיין של מינין 'קלוטרוס', ורגילין סופרין לכתוב בהן תיבות של שתי אותיות, ואינם תיבות במקום אחד) - חייב, למימרא דרבי שמעון לחומרא? והתניא 'הקודח כל שהוא' (קצת הנקב, ואף על פי שלא עבר עובי העץ לראות בעבר השני) - חייב, המגור כל שהוא (כלונסות או קלפים, דהויא תולדה דממחק), המעבד כל שהוא, הצר בכלי צורה כל שהוא (מן הצורה): רבי שמעון אומר: עד שיקדח את כולו, עד שיגדור את כולו, עד שיעבד את כולו, עד שיצור כולו (כל מה שנתכוין לגרד או לעבד מתחלה בבית אחת); אלא רבי שמעון - הא אתא לאשמעינן: עד שיכתוב את השם (כל התיבה) כולו;

ומי מצית אמרת הכי? והתניא 'רבי שמעון אומר: (ויקרא ד, כב) [אשר נשיא יחטא] ועשה אחת [מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם]; יכול עד שיכתוב את השם כולו? - תלמוד לומר: 'מאחת' [ויקרא ד, כב: דבר אל בני ישראל לאמר נפש כי תחטא בשגגה מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ועשה מאחת מהנה]; תריץ ואימא הכי: 'יכול עד שיכתוב את הפסוק כולו? - תלמוד לומר: 'מאחת'; רבי יוסי אומר: 'ועשה אחת' 'ועשה [מאחת מהנה]: פעמים שחייב אחת על כולן ופעמים שחייב על כל אחת ואחת'; אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מאי טעמא דרבי יוסי (היכי דריש ליה)? אחת 'מאחת' (אחת הוה ליה למכתב ולשתוק, וכתב מ"ם יתירה) הנה מהנה [ומהנה יתירא] אי נמי: הנה הוה ליה למכתב, וכתב מהנה מ"ם יתירה, ומאחת יתירה, הלכך למדרשינהו לכולהו כתבינהו, ודרוש 'אחת' 'הנה' בלא מ"ם הכי): אחת שהיא הנה והנה שהיא אחת (לתרי גווני איכא למידרש משמעותייהו; ועשה עבירה אחת והיא לו 'הנה' - חייב

חטאות הרבה, אי נמי, ועשה אחת עשייתו חשובה לו כאחת, ואף על פי שהנה היו - משמע שהרבה עבירות עשה, והיינו 'הנה שהיא אחת', הלכך: תרוייהו דריש ביה, פעמים שהיא כן ופעמים שהיא כן, כדמפרש לקמיה: אחת = 'שמעון' (כלומר: דריש מ"ם יתירה: אחת הוי משמע דאינו חייב עד שיכתוב כל התיבה שנתכוין לכתוב), 'מאחת' = 'שם' מ'שמעון' (כתב מאחת למימד דאפילו לא כתב אלא מקצתה, ובלבד שתהא מקויימת במקום אחר, דומיא דאחת דרישיה דקרא); 'הנה' (משמע) אבות; (כתב) 'מהנה' (לדבוי) תולדות; 'אחת שהיא הנה' (דאמרן לעיל היכי דמי?) (כגון שעשאן ב) זרון שבת ושגגת מלאכות (ואף על גב דכולן אינן אלא חילול שבת אחת - מיחייב לכל מלאכה ומלאכה, דגופי מלאכות מחלקין, הואיל ואיכא שגגה טובא); 'הנה שהיא אחת' = שגגת שבת וזרון מלאכות (שאף על פי שהן גופי מלאכות הרבה - אינו חייב אלא אחת, דחדא שגגה היא) .

אמר רבי יהודה: מצינו שם קטן משם גדול: מי דמי? מ"ם דשם סתום מ"ם דשמעון פתוח (זה שנתכוין לכתוב שם משמעון - מ"ם פתוחה כתב, והיכי קרי ליה 'מתקיימת במקום אחר'? והא לא הויא)! ?
אמר רב חסדא: זאת אומרת סתום ועשאו פתוח - כשר.
מיתיבי ' (דברים יא, כ) ' (דברים יא, יח): ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם: [פסוק יט] ולמדתם אתם את בניכם לדבר בס בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכרך ובקומך: [וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך - (דברים יא, כ)] (דפילין ומזוזת) - שתהא כתיבה תמה (שלם כהלכתה): שלא יכתוב אלפין עיינין, עיינין אלפין (יש שכותבין כן, מפני שדומין בקריאתן); כיתין כפין (דומין בכתיבתן), כפין כיתין; גמין צדין, צדין גמין (דומין בכתיבתן, אלא שזה למעלה וזה למטה); דלתין רישין, רישין דלתין; היהין חיתין, חיתין היהין; וויין יודין, יודין וויין; זיינין נונין (פשוטין) [נון סופית=פשוטה, לא 'כפופה', קצת קצרה היא ז], נונין זיינין; טיתין פיפין, פיפין טיתין; כפופין פשוטין (כפ פה, צדי נון), פשוטין כפופין (הכפולות שלהן פשוטות); מימין (מ"ם סתומה שדומה לסמך) סמכין, סמכין מימין; סתומין (מ"ם סתומה) פתוחין (מ"ם פתוחה), פתוחין סתומין; פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה; כתבה (לספר תורה) כשירה (בדילוגין אריח ולבינה) או שכתב את השירה כיוצא בה, או שכתב שלא כדיו או שכתב את האזכרות כזהב - הרי אלו יגזזו! ?
הוא - דאמר כי האי תנא, דתניא [נספרי במדבר פסקא קנ]: 'רבי יהודה בן כתיבה אומר: נאמר בשני' [בפרשת קרבנות חג הסוכות, בקרבנות היום השני] [במדבר כט, יט]: ושעיר עזים אחד חטאת מלבד עלת התמיד ומנחתה] ונסכיהם, בששי - [במדבר כט, לא]: ושעיר חטאת אחד מלבד עלת התמיד מנחתה] ונסכיהם, בשביעי' [במדבר כט, לג]: ומנחתם ונסכיהם לפרים לאילם ולכבשים במספרם] כמשפטם [ובשאר הימים כתוב 'כמשפט']: הרי מ"ם יו"ד מ"ם = מים (כלומר: מ"ם ד-ונסכיהם דריש ליה בפתוחה); מכאן דמז לניסוך מים מן התורה (נשמע מינה): בפתוח ועשאו סתום דכשר) ומדפתוח ועשאו סתום - כשר, (הוא הדין) סתום נמי: סתום ועשאו פתוח (כגון שם משמעון) - כשר (להתקיים במקום שם) !
מי דמי? פתוח ועשאו סתום

(שבת קד, א)
עלוי קא מעלי ליה, דאמר רב חסדא: מ"ם וסמ"ך שבלוחות - בנס היו עומדין; אלא סתום ועשאו פתוח גרועי קא מגרע ליה, דאמר רבי ירמיה, ואיתימא רבי חייא בר אבא: מ'נ'צ'פ'ך - צופים אמרום (עלוי קא מעלי ליה - שהיתה מ"ם סתומה בלוחות, אבל מ"ם פתוחה לא היתה בלוחות, כדמפרש: מנצפ"ך צופים אמרום, וכיון דאמר רב חסדא מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים, לא אפשר לאוקומיה אלא בסתומה, דהואיל והכתב היה נראה משני עבריהם, היה לה ליפול אם לא שבנס היה עומד! אבל פתוחה אין בה נס, על כרחך מנצפ"ך דרבי ירמיה דאמר צופין אמרום - בפתוחים קאמר).
(יש שמקשין סוגיא זו על סוגיא דאמר במגילה, דרמינן הא דרבי ירמיה אהא דרב חסדא, אלמא תרוייהו בסתומין! ואין זו קושיא: שכן דרך התלמוד: המקשן מהפך הסברא כאן כדי שיקשה, ובמקום אחר מהפכו לפי הקושיא; ואי הוה בעי התם לתרוצי כי איתמר דרב חסדא בסתומין ודרבי ירמיה בפתוחין - הוה מתקן ליה, אלא תירוצא מעליא שני ליה התם, והכא נמי.)
ותי סברא? והכתיב (ויקרא כו, לד) אלה המצות [אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני] - שאין הנביא ושאי לחדש דבר מעתה [נספרא בחוקותי פרשתא ה פרק יג משנה ז] ?
אלא מיהוה הואי (תרוייהו); מידע לא הוה ידעין הי באמצע תיבה הי בסוף תיבה, ואתו צופים תקנינהו.
ואכתי 'אלה המצות שאין הנביא ושאי לחדש דבר מעתה' ?
אלא שכחום וחזרו ויסדום.

גופא: אמר רב חסדא: מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין ;
ואמר רב חסדא: כתב שבלוחות - נקרא מבפנים ונקרא מבחוץ (האותיות
הפוכות והתיבה הפוכה, ולא אשמועינן אלא שהיה החקק נוקב את כל הלוח, ולפיכך היו מ"ם וסמ"ך בנס) ,
כגון נבוב - בובן, בהר - רהב, סרו - ורס ('נבוב' 'בהר' 'סרו' לא היו
בלוחות, אלא תיבה בעלמא נקט) .

אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי: אתו דרדקי האידנא לבי
מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר
כוותיהו;
אל"ף בי"ת - אלף בינה (למוד תורה);
גימ"ל דל"ת - גמול דלים;

מאי טעמא פשוטה כרעיה דגימ"ל לגבי דל"ת (ולא לגבי בי"ת)?
שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים!
ומאי טעמא פשוטה כרעיה דדל"ת לגבי גימ"ל (ולא לגבי ה"א, שמושכה
קצת לצד גימ"ל)?

דלימציה ליה (עני) נפשיה (ולא יטריחנו לבעל הבית לרוץ אחריו) !
מאי טעמא מהדר אפיה דדל"ת מגימ"ל?
דליתן ליה בצינעה, כי היכי דלא ליכסיף מיניה;
ה"ו - זה שמו של הקב"ה (כמו 'אני והו' (סוכה מה,א); שמות הם)

ז"ח ט"י כ"ל - ואם אתה עושה כן הקב"ה ז"ן אותך וז"ן אותך
ומט"ב לך (היינו טי"ת) ונותן לך ירושה (היינו יו"ד) וקושר לך כתר (היינו
כ"ף) לעוה"ב (היינו למ"ד);

מ"ם פתוחה מ"ם סתומה = מאמר פתוח מאמר סתום (יש דברים שנתן רשות
לדורשן, ויש שאתה מצווה לסותמן, כגון מעשה מרכבה);
נו"ן כפופה נו"ן פשוטה - נאמן כפוף נאמן פשוט (אדם כשר צריך להיות
כפוף ועניו, וסופו להיות פשוט וזקוף לעולם הבא);

ס"ע - סמוך עניים; לשון אחר: סימנין עשה בתורה וקנה אותה
(סימנים של סדר שמועות, דתנא או אמורא בגידסתם, דלא תשכח אחת מהן, כגון אלו שבתלמוד);
פ' כפופה פ' פשוטה - פה פתוח (בשעת המכנסים - זר) פה סתום (בשעת
המפזרים - כנס, אם יש גדול ממך);

צד"י כפופה וצד"י פשוטה - צדיק כפוף צדיק פשוט;
היינו 'נאמן כפוף נאמן פשוט' ?
הוסיף לך הכתוב כפיפה על כפיפתו; מכאן שנתנה התורה
במנוד ראש (ברתת וענוה יתירה) .

קו"ף - קדוש;
רי"ש - רשע;

מאי טעמא מהדר אפיה דקו"ף מרי"ש?
אמר הקדוש ברוך הוא: אין אני יכול להסתכל ברשע (לישא
דמעליא הוא: שאחוריו של רי"ש לגבי הקו"ף: שאין הקדוש ברוך הוא רוצה להסתכל בפני רשע) .
ומאי טעמא מהדר תגיה דקו"ף (כמין זי"ן שעושין בסופו של גג קו"ף)
לגבי רי"ש?

אמר הקדוש ברוך הוא: אם חוזר בו - אני קושר לו כתר
כמותי !

ומאי טעמא כרעיה דקו"ף תלויה (שאינה נדבקת עם גגה) ?
דאי הדר ביה - ליעייל .

וליעול בהך (יקיף תחת רגלי הקו"ף, ויכנס בפתח של ימין) ?
מסייע ליה לריש לקיש, דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב (משלי ג, לד)
אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן? - (הוא יליץ: מעצמו יליץ, לא יסייעוהו ולא ימנעוהו;
ואם לענוים = ולמדה טובה הוא נמשך - יתן חן: יסייעוהו מן השמים) בא ליטמא פותחין
לו, בא ליטהר מסייעים אותו (ומכינין לו פתח) .

שי"ן - שקר;
תי"ו - אמת;

מאי טעמא שקר מקרבן מיליה (אותיות קרובות, שלשתן קרובות כסדרן של אלפא ביתא)
אמת מרחקא מיליה (זו בתחילת אל"ף בי"ת, וזו באמצע, וזו בסוף) ?
שיקרא שכיח, קושטא לא שכיח;

ומאי טעמא שיקרא - אחדא כרעיה קאי (כל אות ואות שבו עומדת על רגל אחד), ואמת מלבן לבוניה (מושכבין תחתיה אותיותיה כמין לבניה, דאל"ף הרי יש לה שתי רגלים ומושבה טוב, ורגל השני רחב)? קושטא קאי שיקרא לא קאי.

א"ת ב"ש - אותי תעב, אתאווה לו (בתמיה) ? (וכן כולל):

ב"ש - כי לא חשק, שמי יחול עליו?

ג"ר - גופו טימא, ארחם עליו?

ד"ק - דלתותי נעל, קרניו לא אגדע?

עד כאן מדת רשעים (כן הוא נדרש אצל רשעים), אבל מדת צדיקים:

א"ת ב"ש: אם אתה כוש (מלחטוא) -

ג"ר ד"ק: אם אתה עושה כן גור בדוק (נפשך תהא צרורה תחת כסאי ודוק שמים) [ישעיהו מ"ב: הישב על חוג הארץ וישביה כחגבים הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת]

ה"ץ ו"ף - חציצה הוי בינך לאף! [חילוף ה-ח]

ז"ע ח"ס ט"ן - ואין אתה מזדעזע מן השטן [חילוף ח-ה]

י"ם כ"ל - אמר שר של גיהנם לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם: לים כל (לים שלי תן את כל העולם, ואפילו ישראל; גיהנם קרוי ים כל, לפי שהרוב הולכים שם) -

אמר הקב"ה: אח"ס בט"ע גי"ף (אלפא ביתא היא אצל א"ת ב"ש, וכולן סדורות בספר יצירה): אני חס עליהם מפני שבעטו בגיף (בניאוף);

דכ"ץ - (נוטריקון): דכים הם כנים הם צדיקים הם.

הל"ק - אין לך (גיהנם) חלק [חילוף ה-ח] בהן (בישראל), ומרז"ן ש"ת: אמר גיהנם לפניו: רבונו של עולם! מרי! זניני מזרעו של שת (כל העובדי כוכבים וישראל)!

אמר ליה: אל כם (אמר לו הקדוש ברוך הוא: לא יהא לך חלק בהם)

ג"ן ד"ס: (אמר הקדוש ברוך הוא): להיכן אוליכך? - לגן הדס (לגן עדן).

ה"ע ו"ף - אמר גיהנם לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! עיף אנכי (ברעב)!

ז"ץ ח"ק - הללו זרעו של יצחק (ולא אתנם לך).

ט"ר י"ש כ"ת - טר (שמור לי והמתן): יש לי כיתות כיתות של עובדי כוכבים שאני נותן לך:

(שבת קד, ב)

משנה:

הכותב שתי אותיות בהעלם אחד - חייב; כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס, ובקנקנתום, ובכל דבר שהוא רושם, על שני כותלי זויות (אחת במזרח ואחת בצפון, סמוכות זו לזו במקצוע) ועל שני לוחי פינקס (פנקס של חנוונים, כעין אותן של גלחים [זו הגירסא ברש"י על הרי"ף, ב"ר], ובחסרונות הש"ס): שיש להם לוחים הרבה חקוקין וטוחין בשעווה) והן נהגין זה עם זה - חייב; (על שני לוחי פנקס - רבואת אשמועינן, דאף על גב דלאו אלוה אחד הם, אם נהגין ונקרין זה עם זה, שכתובין על שני שפתי הלוחין סמוכים זה לזה - חייב; על שני לוחי פנקס - רבואת אשמועינן: דאף על גב דלאו אלוה אחד הם, אם נהגין ונקרין זה עם זה: שכתובין על שני שפתי הלוחין סמוכים זה לזה - חייב);

הכותב על בשרו (בדיו) - חייב; המסרט על בשרו (במכתב או בסיד): רבי אליעזר מחייב חטאת, וחכמים פוטריין.

כתב במשקין (כמו מי תותים, שמשחירין), (או) במי פירות (כל פירות), באבק דרכים (בטיט; לשון אחר באבק דרכים: באצבעו שרט כמו אותיות בעפר נגוב), באבק הסופרים (עפרורית של קסת הסופר), ובכל דבר שאינו מתקיים - פטור; לאחר ידו (בגב ידו, שאחז הקולמוס באצבעותיו, והפך ידו וכתב), ברגלו, בפיו, ובמרפיקו (אצילי ידיו);

כתב אות אחת סמוך לכתב (אצל אות הכתובה זיוג אות להשלימה לשתיים), וכתב על גבי כתב (העביר הקולמוס על אותיות הכתובים כבר, וחדשם), נתכוון לכתוב ח"ת וכתב שני זיינין (נתכוין לכתוב ח"ת ודילג הקולמוס, ולא נראה הגג של ח"ת, אלא שני הרגלים, ונראה כשני זיינין), אחת בארץ ואחת בקורה, כתב על שני כותלי הבית (שאינו במקצוע), על שני דפי פנקס (על שני דפי פנקס שעשו עמודים כמגילה, וכתב אות בעמוד זה ואות בזה) - ואין נהגין זה עם זה (ואינו יכול לקרוב אלא אם כן יחתוך הפסק שביניהם, והוא הדין לכותלי הבית וחווקין זה מזה, ותנא ברישא שני כותלי הבית - דסתמא אין נהגין זה עם זה, והדר תנא שני דפי פנקס', והוא הדין לכותלי הבית, ולא זו אף זו קתני)

– פטור ;
כתב אות אחת נוטריקון (שעשה סימן נקודה עליה, לומר שלהבין בה תיבה שלימה כתבה) :
רבי יהושע בן בתירא מחייב, וחכמים פוטרין .

גמרא :
דיו, דיותא, סס, סמא (אורפימינ"ט [זרניק [ארסן] צהוב), סקרא - אמר רבה
בר בר חנה: 'סקרתא' שמה (אימני"א [המיניוס] [צבע אדום על בסיס עופרת], צבע אדום
שצובעין בה תריסין) ; קומוס, קומא (גומ"א = שרף אילן), קנקנתום - אמר רבה
בר בר חנה אמר שמואל: חרתא דאושכפי (ארמינ"ט [נסרת הנחושת]) .

'ובכל דבר שהוא דושם' לאתויי מאי?
לאתויי הא, דתני רבי חנניא: כתבו (לגט) במי טריא (יש אומרים מין פרי,
יש אומרים מי גשמים) ואפצא (מי עפצים, גל"ש [בלוטי אלו], או טפילים על עלי האלו],
המשמשים לתעשיית הדיו) - כשר ;
תני רבי חייא: כתבו באבק (גירסת רש"י: באבר = בעופרת, ומשחיר כשהוא משפשף עופרת
על הקלף), בשחור (פחם), ובשיחור (אדרמינ"ט [צבע שחור בעשוי מנחושת גפרתית]) -
כשר .

המסרט על בשרו :
תניא: 'אמר להן רבי אליעזר לחכמים: והלא בן סטדא הוציא
כשפים ממצרים כסריטה שעל בשרו (שלא היה יכול להוציאן כתובים, שהיו החרטומין
בודקין כל היוצאים שלא יוצאו כשפים ללמד לבני מדינה אחרת) !
אמרו לו: שוטה היה, ואין מביאין ראיה מן השוטים (שטות היה בו
לעשות מה שאין דרך בני אדם עושים, ומסר נפשו על הדבר) .
'בן סטדא' ? בן פנדירא הוא ?!
אמר רב חסדא: בעל סטדא בועל פנדירא (ונקרא על שם בעל אמו אף על פי שהוא
היה ממזר) .
בעל פפוס בן יהודה הוא ?
אמו 'סטדא' .
אמו 'מרים מגדלא שיער נשיא' היא ?!
כדאמרי בפומבדיתא: סטת דא מבעלה .

כתב אות אחת סמוך לכתב :
מאן תנא ?
אמר רבא בר רב הונא: דלא כרבי אליעזר, דאי רבי אליעזר -
האמר [שבת פ"ג מ"א] 'אחת על האדיג (חוט אחד ארג על קצת אריג) - חייב' .

כתב על גבי כתב :
מאן תנא ?
אמר רב חסדא: דלא כרבי יהודה, דתניא: 'הרי שהיה צריך לכתוב
את השם ונתכוין לכתוב יהודה ושעה ולא הטיל בו דלת (ונמצא שם נכתב
במקומו, אבל לא בכוונה) - מעביר עליו קולמוס (לכוונת שם על כל אותיות, כאלו הוא
כותבו) ומקדשו, דברי רבי יהודה; וחכמים אומרים: אין השם מן
המובחר' .
תנא: 'כתב אות אחת והשלימה לספר (אות אחרונה של אחת מעשרים וארבעה ספרים
[תנ"ך]) ; ארג חוט אחד והשלימה לכגד - חייב' ; מאן תנא ?
אמר רבא בר רב הונא: רבי אליעזר היא, דאמר 'אחת על האדיג
חייב' ;
רב אשי אמר: אפילו תימא רבנן: להשלים שאני .

אמר רבי אמי: כתב אות אחת בטבריא ואחת בציפורי חייב כתיבה
היא אלא שמחוסר קריבה .
והתנן 'כתב על שני כותלי הבית ועל שני דפי פנקס ואין נהגין
זה עם זה - פטור' ?
התם מחוסר מעשה דקריבה (אינו מקרבן אלא על ידי קציצה המפסיק ביניהן), הכא (וכי
קאמר רב אמי) לא מחוסר מעשה דקריבה (כגון כתב אחת על שפת לוח זו בטבריה, ואחת על
שפת לוח זו בצפורי, ואתה יכול לקרבן שלא במעשה אלא קריבה בעלמא) .

תנא: 'הגיה אות אחת - חייב'; השתא כתב אות אחת פטור, הגיה אות אחת חייב?

אמר רב ששת: הכא במאי עסקינן? - כגון שנטלו לגגו של חי"ת ועשאו שני זיינין (והספר לכך צריך). רבא אמר: כגון שנטלו לתגו של דל"ת ועשאו רי"ש (דלא הוי אלא הגהת אות אחת, ובדבר מועט חייב הואיל וזהו תיקון הספר: דאסור לאדם לשהות ספר שאינו מוגה משום אל תשכן באהלך עולה (איוב יא, יד) והוה ליה ככתב אות אחת והשלימה לספר, דאמרן לעיל דחייב ואפילו לרבנן).

תנא: 'נתכוין לכתוב אות אחת

(שבת קה, א)

ועלו בידו שתיים (היינו נמי מתכוין לכתוב חי"ת וכתב שני זיינין) - חייב'.

והתנן 'פטור'?

לא קשיא: הא (דתנן פטור) דבעי זיוני (שעדיין צריכות ראשי הזיינין לזיינן בתגין שלהן, שהזיינין צריכות שלשה זיונין: ימין ושמאל ולמעלה, כדאמרין במנחות (כטב, ב), הא דלא בעי זיוני).

כתב אות אחת נוטריקון, רבי יהושע בן בתירה מחייב וחכמים פוטריין:

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא: מניין ללשון נוטריקון מן התורה? - שנאמר: (בראשית יז, ה) [ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם] כי א"ב המו"ן גוים נתתיך: אב נתתיך לאומות, בחר נתתיך באומות, המו"ן חביב נתתיך באומות, מלך נתתיך לאומות (נשיא אלהים אתה) (בראשית כג, ו), ותיק נתתיך באומות, נאמן נתתיך לאומות.

רבי יוחנן ידיה אמר: (שמות כ, ב) אנכי [אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני] (מדלא אמר 'אני') - נוטריקון א"נא נפשי (אני בעצמי) כתיבת ייחבית;

רבנן אמרי: אמירה נעימה (שהיא נעימה) כתיבה ייחבה.

איכא דאמרי: אנכי למפרע: ייחבה כתיבה נאמנין אמריה.

דבי רבי נתן אמרי: (במדבר כב) כי יר"ט הדרך לנגדי יראה ראתה נטתה

דבי רבי ישמעאל תנא: (גבי מנחת העומר כתיב) [ויקרא ב"ד: ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש גרש כרמל תקריב את מנחת בכורך] כרמ"ל - כר מלא (שמביאה כשהיא לחה, בעוד שהזרע נפוח, והכר של קש מלא הימנו).

רב אחא בר יעקב אמר: (מלכים א, ב, ח) [והנה עמך שמעי בן גרא בן הימיני מבחרים והוא קללני קללה נמרצת ביום לכתי מחנים והוא ירד לקראתי הירדן ואשבע לו בה' לאמר אם אמיתך בחרב] והוא קללני קללה נמרצת, נוטריקון נואף הוא, מואבי הוא, רוצח הוא, צורר הוא, תועבה הוא.

רב נחמן בר יצחק אמר: (בראשית מד, טז) [ויאמר יהודה מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק האלהים מצא את עון עבדיך הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו] מה נדבר ומה נצטדק: נכונים אנחנו, צדיקים אנחנו, טהורים אנחנו, דכים אנחנו, קדושים אנחנו.

משנה:

הכותב שתי אותיות בשתי העלמות, אחת שחרית ואחת בין הערבים (כיון דהוה ליה שהות בינתים כדי לידע - הוה ליה כשתי העלמות): רבן גמליאל מחייב, וחכמים פוטריין.

גמרא:

במאי קמיפלגי?

רבן גמליאל סבר אין ידיעה לחצי שיעור, ורבנן סברי יש ידיעה לחצי שיעור (לחלק כדי שלא יצטרף עמו חצי האחר).

הדרן עלך פרק הבונה